

ביקורת

המימד של האגדה, הרומנסה, הבלדה והי סיפור העממי שהוא מעיקריה של הסאגה, משובץ ביצירה זעיר פה ועיר שם. יש תמונות נוסטלגיות יפות. כמו הסיפור על הודדה גילסום והפטנט החלבי אותו היא משמרת לחיטוי חיתולים; הסיפור על אל-טוניאו הרופא החלבי, החמרים שואבי המים, הבאים בפחים, והסיפור על שנת השלג. אך האנקדוטות הללו נותרות יחומות בתוך הי רומאן שעל פי טבעו שייך בעיקרו למסורת הרומאן הגדול של המאה ה-19, ועל פי הי אנקדוטות שבו הוא שייך לז'אנר פחות מחייב. גם האנלוגיות המעטות והשקופות אינן הולמות את הרצף הכרונולוגי הסדיר של הרומאן, כגון סיפור הריגול החובבני של אברום, שהוא אמנם הדמות העגולה ביותר ברומאן, לעומת הסיפור המלודרמטי על הי מרגל אליהו שהיה מה"מסתערבים" של הי פלמ"ח ששרתו בסוריה ואיבד את אשתו וביתו.

שליה וגאולה

סיום הסיפור, על אליהו שאביו הזקן מסרב לעזוב את דמשק חרף האסונות שפקדו את משפחתו הוא מעולה ובעל אפקט חזק בי יותר. "מצאו (אנשי המוסדות) את אביו אליאס יושב בביתו ואומר תהילים. בקושי הרים אליהם את עיניו. בשפה רפה שאלו שאלתם. ענה ואמר, מוטב תוציאו מכאן את החיים. שאלו אותו וזו תשובתך לאליהו בנך? מילמל ואמר מה תאמרו לאליאס? אליאס, יודעים אתם, אמרו לו כך: לברית מילה של בנו אינשאללה אבוא".

התחושה של גאולה שאיחרה, של חוסר הטעם שבה, של סירוב עקיף לציונות, של שזירת מוטיב אגדי הקשור באליהו מלאך-הברית, של שזירת ערביזמים בחן, משוקע בפיסקה זו, המבטאת את האפשרויות הטרי-גיות הגלומות ברומן. המרתק ביצירתו של שמוש היא משת-לבת למופת במכלול הבעיות של הספרות העברית החדשה לפלגותיה — בשלילתה הי מעומעמת ובציפייתה למציאות אחרת.

אמורים לאגוד את פרשיותיו של הרומאן רופפים, ובעיקר — הסיפור הנועז מדי והי בלתי מנוצל בעל הגוון הבלשי למחצה, על גניבת "כתר ארם-צובא", הלוא הוא כתב היד העתיק ביותר של התנ"ך בשלמותו שנכתב במאה התשיעית ושהרמב"ם משבתו ככתב יד שאפשר לסמוך עליו. בפרעות שהיו בחלב ערב מלחמת השחרור נחרבה הקהילה וגלתה. בי שעת המהומה גונב מישל עזרא ספרא את החומש מתוך הכתר וכודה מליבו סיפור על שריפת החומש. מישל ספרא, שהיה מראשי הקהל וזעל באמונו, לא גרתע מן הקללות האיומות הכתובות בכתר על מי שיגנבו. הוא טימן אותו בכספת בצרפת, מתייסר על מע-שהו ומוריש את סודו לבנו בכורו, רחמו. סוד שהמיה את בנו ולתחושת האשמה של מישל גם את נכדו יואב שנפל במלחמת יום כיפור.

העזתו של שמוש לתת בידי מישל ספרא את ה"כתר" יכול היה לשמש פתח לכתיבת טראגדיה על אדם: טיטאן בעל יצרים ש-מעל בעקרון המוקדש לו ביותר והחפץ הי קדוש, הטאבו, התורה נוקם ניקמתו מפניו. אך אצל שמוש הופכת הפרשה לפולקלור. לניאדו, הנשוי לאחת מבנותיו של ספרא, אכן הושד שהכתר גנב והשרו הראשון נובע כי דבריו, "מעצם הכרת אנשי שלומנו", שמוש הופך את פרשת הגניבה, לקרבן של נסיגות האינזון של המספר, בין מה שהוא חושב שה-אשכנזים קבוצה הומוגנית חושבים על הי ספרדים, ובין מה שהמספר מוכן להפקיר מסודות בני עדתו, בין השאר, אולי כדי להפגין את פתיחותו.

לשונו של הסופר נעה מלשון גבוהה לעגת הרחוב, לא מתוך יצירת נוסח חדש ומותך נוסח מגדלי, אלא מבלי שתהיה לו לעתים שליטה מבוקרת על הסטיות הללו: "מיגוון נפלא, כל חתיכה וטעמה עמה". (החתיכה בשר-מוזן); "שאם, מרבה היא לשנות ו-מעטת לקום, הספקיה גדולים"; "אך מי שחושב שברעום השירים משתתקות מוזות שמי אינו מכיר את אנשי שלומנו", הוא אהב את מה שקרא אך לא גמשה לקרוא עד הכוף; "הלשון מהווה חיקוי לאפשרויות הגנחות בה. לשמוש יש אוזן טובה ללימוד ולחיקוי, אך אין לו אוזן פנימית לביקורת עצמית או לעקיבה מתמדת אחר רחשי לב המשחררים מנימה דיאקטית.

אמנון שמוש

האחים לבית ספרא

מאת הלל ריס

להרץ את כשלון המדיניות הציונית, את הי כשלון שהוליד את השכול". מכאן, שבתוך הלשון המסוגנת ומחובלת נופח צופים, מוצי-אים אנו חומר גפץ חברתי שהמספר, למרות הסנגוריה הנמרצת שהוא מלמד על הציונים ומעשיהם, איננו יכול ואיננו צריך להפנות על התהיות הנובעות מהמציק לו. אף שיש לו מודעות ורצון לקלוט מן התרבות האש-עצמו, אברום ואחרים שחונכו בארץ זו, מדי דהים באופן חלקי או מלא עם הציונות ומטי רותיה אך לא עם כשלונותיה. אך הדמויות המהרסות או הביקורתיות הן הדמויות הי-אנתנטיות יותר ביצירה: מישל, רחמו, ליני דה אשת מישל, ואחרים.

גיבורי הרומאן מפורזים בהיקף זמן ומקום: ארבעה דורות, תמש יבשות, תשעה בנים ו-בנות נולדו למישל וללינדה ספרא והם נת-פורו על פני תבל ומלואה. בעקבותיהם נעה העלילה ממרכז למרכז ומסתבכת בהיקף עס-קיהם. ההתמודדות עם השפע הפוטנציאלי של הנחונים הללו היא משימה קשה כאד. פעמים שאין הרומאן עובר את גבולות הי-איסוף של צימוקים ואנקדוטות, הגם שבחל-קם מלוטשים. הבריחים דמויי-המציאות, הי

רים — — מרבים לעבוד ומעטים לשמוח". הם מאשימים את הקיבוץ באורח חיים בזבזני (זורקים את קליפות האבטיחים). אחד מי קרוביו של אלבר שואלו: "אני אינני מבין מה מצאת בחיים אלה. חיים נטולי הנאות וחסרי אמביציות. מה טעם מוצא בחור בעוד בסוג זה של קיום, אינני יודע. היצרים הי-בסיסיים שיש בכל אדם אינם באים כאן על סיפוקם. איך יבוא יצר הטוב על סיפוקו בי-מקום שאין בו אלוהים? — — ואיך יבוא יצא הרע על סיפוקו במקום שאין בו כסף...". משפחת ספרא, בחלקה האותנטי, אינה מא-שרת את הציונות האשכנזית, ורואה במהלכיה את הגורם העיקרי לשיבוש היחסים עם הי ערבים. הרצון להיות חיל או פאלה מנוגד לתפיסת היהודי של מישל: "אי ספרא לא סיפא" טוען מישל, "אי סיפא לא ספרא" כפי שכתובים הדברים במסכת עבודה זרה.

ההוכחה המוחצת לכשלון ההווה האשכנ-זית-ציונית היא מלחמת יום כיפור, או, המח-דל". מעין שמחה לאיד ניכרת מול כשלון מלחמת יום כיפור, שהוא כשלון אשכנזי. "מחדל". הצטרפו למולה מיוחדת שאינה בי-מילון, כדי לבטא התנהגות פושעת של מני-היגות, — — מחדל. מלה עלובה שבאה

ההילו את גזירת סדן על חלקים ביצירתו. אבל הפארדוקסים הללו ביצירתו של אמנון שמוש גם מעמיקים אותה. מתוך מערכת הי נורמות המוסריות של המספר הוא נמצא מגנה, גם מעריך, את התכונות המאפיינות את דרכי מסחרו של אבי שושלת ספרא, מישל, שהכל היה כשר בעינו לשם השגת רווח. שלא, "כאדם הכלכלי" של מגדלי, שי-אצלו העסק הוא העיקר ולא הרווח, הרי אצל מישל כל הגיונים המורחיים יש להם תכלית וחשבון. אך למישל ולממשיכיו יש גם בל-מים: את הגוי מותר, ואף מצווה לרמות. יש צידוק מוסרי לכך שכן, הגוי מקבל את הי יהודי כספוג השואב למענו מסביבתו, ומיצוה לסוחטו כדי שיוכל לשוב ולספוג. הן הגוי הן היהודי ממלאים את תפקידם במשחק כי-אמונה ובהתאם לתסריט שנקבע מראש. אך ליהודי אסור לרמות את אנשי שלומנו, את אחיו היהודיים. מי שהפך את הסטרקטורה ושינה סדרי עולם הם האשכנזים החילונים שטימאו את ארץ הקודש בגילוליהם. הקיבוץ, פאר היצירה הסוציאליסטית האשכנזית היא דוגמה בולטת לכך. אלבר-אברום, בן מישל, שהיה כבשה שחורה במשפחתו, עלה לארץ ובחר בקיבוץ כדרך חיים מתוך שמרד בשל-טון הפאטריארכאלי של אביו, הופך את הקי-בוץ לאהוזה הבאה לשרת את מטרותיו הי-אנוכיות. הוא מטפח את המפעל התעשייתי בקיבוץ, מפעל שהקדיש לו את כל מרצו באותן תחבולות שאיפיינו את מסחר אביו.

בכך מצליח שמוש לשמר את הדיאלקטיקה של התכונות המשפחתיות שהיא מנשמת אפה של הסאגה. מסלול מקביל הוא שזור סביב דמותה של האחות איווט היפה, שאביה ריי חקה לבנו של המנהיג הערבי-הסורי לפנימיית בנות בשווייץ, אך סופה שהיא נישאה לגוי צרפתי ושיניהם מוצאים דרכם חזרה אל הי קיבוץ המבטא בעיניהם את הרע במיעוטו, סוג של התפשרות עם החלומות האוטופיים על חברה חדשה.

המבט החלבי האמיתי, השופט את הקיבוץ לתמיחה גמורה, מיוצג על ידי רפאל טאווייל ואשתו גיאמילה מחותני משפחת ספרא וחל-בים נוספים. ראשית: "כמויות המזון שהם מוציאים, אילו היו נופלות בידיה של מבשלת משלנו, היו כל חייהם מקבלים טעם אחר. עובדים כמו חמורים ואוכלים כמו המו-

אמנון שמוש: מישל עזרא ספרא ובניו. מסדה, 1978. 271 עמודים.

הסיגול הוא חכונתו הבולטת של אמנון שמוש כסופר, לטב ולמוטב. כשרונו מטלטלו בין תיעוד פולקלוריסטי לבין כוח כבשונו של סופר אמת. מתוך נקודת המוצא של מספר העומד בין חרבויות, שאף אחת מהן איננה נכס צאן ברזל שלו, יוצא שמוש להרפתקאות הגדולה — כתיבת רומן משפ-חה, מעין סאגה על משפחה מן הנשואות שבעיר חלב שבסוריה, עיר מולדתו.

יצירתו של שמוש נכתבה כנראה בעקבות עבודת הכנה מדויקת ביותר. שכן, הסופר מגסה לשמר בה את החלבי הטיפוסי ולהציגו במיטב העיטור, הקישוט והסלסול המורחי, תוך שהוא מתרין כנגד התרבות האידישית (היהודית המורח אירופאית, כלשונו). אלא שמגמותיו האסתטיות, האידיאלוגיות והחב-רתיות אחוזות בסתירות המסכסכות את יצי-רתו, ולא חמיד מעניקות לה אותו המימד של התמודדות מאוזנת שרצה לשוות ליצירתו. רבה של בואנוס איירס, בה נמצא מרכז חשוב של אנ"ש, ממשיך את תרבותה של יהדות חלב לירדן הקדוש: "מה ירדן זה נהר אחד ומקורותיו שלוש, כך תרבותה של ארם צובא (חלב) שמושכת מימיה משלושה מקו-רות, עברי וערבי וצרפתי". ושכה הרב את המסור הרביעי הביטשטאשי.

"האדם הכלכלי"

ההשפעות של עגנון על סופרים מתחילים (ושמוש איננו סופר מתחיל) ידועות, אך אצל שמוש יש להשפעותיה של התרבות הי-יהודית הגאליצאית לא רק נופך אירוני, אלא גם סימפטומטיות האופיינית ליהודי ספ-רדי הנמצא במילכוד האשכנזי. ככל שרגש ה"ספרדיות" המפעם ביצירתו מושך בחוטיה, כך הוא נאלץ להציג את שליטתו בהישיגיה של הספרות העברית שנולדה במורח אירופה. ב"מסת המבוא" המפורסמת של דב סדן הוא קבע, שכל סופר (אשכנזי-דתי) שינסה ל-השתלב, מתוך הפינה שבה הוא שרוי, במהל-כיה של הספרות העברית בהווה-שליזמנו, יעבור את כל מחלות הילדות של ספרות זו. המניעים החברתיים, שחוללו את יצירתו של אמנון שמוש, הבא להראות שמה שיכול לעשות הסופר, "האשכנזי" יכול אף הוא,